

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ АДВОКАТАМИ

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE IMPLEMENTATION OF GUARANTEES FOR THE PROVISION OF FREE LEGAL AID BY LAWYERS

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами обумовлює необхідність дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Зауважимо, що на сьогодні немає єдиного уніфікованого підходу до розуміння міжнародно-правових стандартів, однак, у той же час, не можна стверджувати що точки зору правників щодо сутнісного змісту, призначення та поняття зазначених стандартів кардинально різняться. Більшість науковців та фахівців у галузі права виходять із того, що міжнародно-правовий стандарт це певна вимога чи принцип, чи правило, чи норма, що закріплюється у відповідному міжнародно-правовому документі, має загальний та універсальний характер і відображає по-перше, рівень суспільно-політичного розвитку міжнародної спільноти, а по-друге, рівень досягнутого у ній (тобто у міжнародній спільноті) консенсусу з приводу основоположних цінностей, принципів і пріоритетів організації та життя сучасного демократичного, правового суспільства. Метою статті є: надати характеристику міжнародно-правовим стандартам реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного національного та міжнародного законодавства, аргументовано, що на сьогодні існує досить широке коло джерел міжнародно-правового характеру, які визначають стандарти надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. Відмічено, що у відповідних правових актах, рекомендаціях та настановах: містяться ключові цілі та принципи інституту безоплатної правової допомоги; розкривається його роль у правовій державі в цілому, так у системі правосуддя зокрема; закріплюються зобов'язання та поради щодо форм і напрямків дій для держав, з метою забезпечення належного функціонування та розвитку зазначеного інституту на національному рівні. Зроблено висновок, що на сьогодні існує досить широке коло джерел міжнародно-правового характеру, які визначають стандарти надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. У відповідних правових актах, рекомендаціях та настановах: містяться ключові цілі та принципи інституту безоплатної правової допомоги; розкривається його роль у правовій державі в цілому, так у системі правосуддя зокрема; закріплюються зобов'язання та поради щодо форм і напрямків дій для держав, з метою забезпечення належного функціонування та розвитку зазначеного інституту на національному рівні.

Ключові слова: міжнародні стандарти, гарантії, юридичні гарантії, безоплатна правнича допомога, адвокати.

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the implementation of guarantees of free legal aid by lawyers necessitates compliance with international standards in this area. It should be noted that today there is no single unified approach to understanding international legal standards, however, at the same time, it cannot be stated that the views of lawyers on the essential content, purpose and concept of these standards differ radically. Most scholars and specialists in the field of law proceed from the fact that an international legal standard is a certain requirement or principle, or rule, or norm, which is enshrined in a relevant international legal document, has a general and universal character and reflects, firstly, the level of socio-political development of the

international community, and secondly, the level of consensus achieved in it (i.e. in the international community) regarding the fundamental values, principles and priorities of the organization and life of a modern democratic, legal society. The purpose of the article is: to provide a description of the international legal standards for the implementation of guarantees for the provision of free legal aid by lawyers. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the norms of current national and international legislation, argues that today there is a fairly wide range of sources of international law that determine the standards for the provision of free legal aid by lawyers. It is noted that the relevant legal acts, recommendations and guidelines: contain the key goals and principles of the institution of free legal aid; reveal its role in the rule of law in general, and in the justice system in particular; establish obligations and advice on the forms and directions of action for states in order to ensure the proper functioning and development of the specified institution at the national level. It is concluded that today there is a fairly wide range of sources of international law that determine the standards for the provision of free legal aid by lawyers. The relevant legal acts, recommendations and guidelines: contain the key goals and principles of the institution of free legal aid; its role in the rule of law in general and in the justice system in particular is revealed; obligations and advice on the forms and directions of action for states are established in order to ensure the proper functioning and development of the said institution at the national level.

Key words: *international standards, guarantees, legal guarantees, free legal aid, lawyers.*

Актуальність теми. Забезпечення реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами обумовлює необхідність дотримання міжнародних стандартів у цій сфері. Зауважимо, що на сьогодні немає єдиного уніфікованого підходу до розуміння міжнародно-правових стандартів, однак, у той же час, не можна стверджувати що точки зору правників щодо сутнісного змісту, призначення та поняття зазначених стандартів кардинально різняться. Більшість науковців та фахівців у галузі права виходять із того, що міжнародно-правовий стандарт це певна вимога чи принцип, чи правило, чи норма, що закріплюється у відповідному міжнародно-правовому документі, має загальний та універсальний характер і відображає по-перше, рівень суспільно-політичного розвитку міжнародної спільноти, а по-друге, рівень досягнутого у ній (тобто у міжнародній спільноті) консенсусу з приводу основоположних цінностей, принципів і пріоритетів організації та життя сучасного демократичного, правового суспільства. Міжнародні стандарти, справедливо відмічає О. І. Наливайко, певною мірою обмежують суверенітет держави, вважаючи, що людина, її права і свободи мають вищу цінність, ніж держава [1, с. 414]. Тобто міжнародні стандарти з одного боку – це те, до чого має прагнути, що має культивувати, охороняти і розвивати у своїй внутрішній і зовнішній політиці кожна держава, яка є членом відповідної міжнародної спільноти, в якій прийняті ці стандарти, або яка має намір приєднатись до цієї спільноти; а з іншого – це певні межі або рамки, що покликані утримувати державу і суспільство, перш за все їх публічно-політичний центр влади, від зловживань, протиправного тиску, насильства та інших правопорушень і негативних проявів суспільного управління. Міжнародні стандарти, як слушно зауважує О. І. Наливайко виконують такі функції: 1) визначення переліку прав і свобод людини, які в обов'язковому порядку повинні бути визнані державами-учасницями тієї або іншої конвенції; 2) формулювання змісту прав і свобод, які повинні одержати уособлення в конституціях і законах держав-учасників конвенції; 3) фіксація обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини; 4) встановлення зобов'язань держав по забезпеченню реалізації проголошуваних прав і свобод [1, с.414]. Зрозуміло, що все вище викладене з приводу сутності та ролі міжнародних стандартів у повній мірі стосується і стандартів реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із наданням безоплатної правничої допомоги адвокатами, у своїх наукових працях розглядали: В. В. Берч, В. В. Заборовський, М. В. Корнієнко, М. Т. Лоджук, В. С. Наливайко, М. М. Погребняк, О. В. Тарашук та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання міжнародно-правових стандартів реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами.

Саме тому метою статті є: надати характеристику міжнародно-правовим стандартам реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження слід відмітити, що в Україні існують Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 25.02.2014 № 386/5 та Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5. У першому документі закріплено, що зазначені стандарти – це комплекс основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції сторони захисту захисник є незалежним в обранні стратегії і тактики захисту у кримінальному провадженні для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів клієнта всіма не забороненими законом засобами. А у другому, – що Стандарти є комплексом основних характеристик моделі гарантованого державою захисту, передбачених міжнародними правовими актами, законодавством України, у межах яких та з урахуванням узгодженої правової позиції із суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу (клієнт) адвокат є незалежним в обранні правової позиції для здійснення активного та розумного захисту прав, свобод та законних інтересів всіма не забороненими законом способами [2]. Наведені положення українського законодавства досить красномовно свідчать про те, що по-перше, стандарти являють собою певні характеристики, вимоги, принципи організації і функціонування інституту безоплатної правничої допомоги, а по-друге, що норми міжнародного законодавства є неодмінною та органічною складовою механізму цих стандартів. Метою розроблення і впровадження цих Стандартів є: своєчасне та якісне надання в необхідному обсязі безоплатної вторинної правничої допомоги; забезпечення ефективного використання коштів державного бюджету, виділених на оплату діяльності адвокатів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги; методична підтримка та підвищення професійного рівня адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу. Дотримання цих Стандартів є обов'язковим для адвокатів при наданні ними безоплатної вторинної правничої допомоги. За порушення цих Стандартів адвокати відповідають в обсязі, встановленому законодавством та умовами контракту (договору) з центром з надання безоплатної вторинної правничої допомоги [2; 3].

Об'єктивація міжнародно-правових стандартів реалізації гарантій надання безоплатної правничої допомоги адвокатами відбувається у відповідних міжнародних документах. Перша з них слід відмітити такі міжнародні договори як:

1) Загальна декларація прав людини. У Загальній декларації прав людини прямо не йдеться про гарантій безоплатної правової допомоги, однак у ній ціла низка положень присвячених: правам людини, їх ствердженню, гартуванню та захисту; протидії нерівності та будь-яким формам дискримінації. Очевидно, якщо держава прагне будувати та розвивати свою національну систему права у відповідності до положень зазначеної Декларації, якщо проголошує стрижнем своєї політики цінності закріплені у цьому договорі, одним із її зобов'язань у такому випадку є створення механізмів для належного захисту цих цінностей і безперешкодного доступу до захисних механізмів кожної людини громадянина, без будь-якої дискримінації, зокрема за матеріально-фінансовою ознакою. Особливо важливо щоб ці гарантії належним чином працювали в системі правосуддя. З цього приводу слід відмітити положення Декларації, в яких закріплено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [4].

2) Європейська конвенція з прав людини – це міжнародна угода, завдяки якій держави-члени Ради Європи намагаються забезпечити кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, окремі права людини та основні свободи. Зазначений документ складається з преамбули та 59 статей. Крім того, основний текст Конвенції доповнюють протоколи, які поступово розширюють перелік прав та свобод або вносять зміни до Конвенції. Особливістю Конвенції є те, що вона забезпечує права і основоположні свободи на національному рівні та гарантує дієву та ефективну систему їх захисту на наднаціональному (міжнародному) рівні. Приєднавшись до Конвенції наша держава зробила її положення частиною національного законодавства і взяла на себе зобов'язання гарантувати

та захищати передбачені Конвенцією права і свободи [5], зокрема такі як: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу особистого життя та ін. В цілому більшість положень цієї Конвенції як і вище згаданої Декларації лише опосередковано свідчать про необхідність забезпечення державою нормального функціонування інституту безоплатної правової допомоги, яка є необхідним елементом правозахисного механізму, за допомогою засобів та інструментів якого особа може власне відстоювати та захищати відповідні права і свободи. Однак окремо слід відмітити статтю Європейської конвенції з прав людини, що присвячена праву на справедливий суд, в якій закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення;

3) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Цей документ, прийнятий у 1966 році також відіграє важливу роль у сфері формування та ствердження стандартів надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. Зокрема у зазначеному міжнародному документі суттєва увага приділяється питанням правового захисту осіб, а саме обов'язку держави всебічно забезпечувати такий захист, зокрема через інститут правосуддя. Так, у Пакті закріплено, що кожна держава, яка бере участь у цьому договорі, зобов'язується: а) забезпечити вській особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються [6]. У цьому документі міжнародна спільнота також звертає увагу на те, що можливість користування особою правничою допомогою на безоплатній основі, якщо вона не має коштів для оплати послуг захисника, є необхідною умовою забезпечення рівного доступу до правосуддя та справедливості здійснення останнього.

Поряд із вище наведеними міжнародними актами, питанням надання безоплатної правничої допомоги адвокатами регламентується також низкою інших міжнародних документів. А. О. Лесько, аналізуючи правову допомогу у розрізі забезпечення гарантій доступу до правосуддя, зазначає, що багато документів Організації Об'єднаних Націй містять приписи щодо ролі юристів та обов'язкової участі адвокатів у кримінальних справах, у справах, що стосуються дітей, психічно хворих осіб та осіб, які вчинили правопорушення. Зокрема дослідниця звертає увагу на основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р., проголошують, що будь-яка людина вправі звернутися по допомогу до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури, а також зобов'язують уряди держав: гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб, які проживають на його території і підпорядковані його юрисдикції; забезпечити необхідне фінансування та інші ресурси для юридичної допомоги бідним та іншим незаможним людям. Окрему увагу А. О. Лесько звертає на Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 67/187 2012 року «Принципи та керівні настанови Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя». У цій резолюції зазначається, що основні принципи, які стосуються ролі юристів, зокрема принцип, у якому говориться, що у всіх випадках, коли того вимагають інтереси правосуддя, кожна людина, яка не має юриста, має право на допомогу юриста, досвід та компетентність якого відповідають характеру правопорушення, призначеного з метою надання їй ефективної юридичної допомоги безкоштовно, якщо вона немає достатніх коштів на оплату послуг юриста [7]. У Резолюції зазначається, що держави використовують різні форми надання юридичної допомоги. Це можуть бути державні захисники, приватні адвокати, адвокати, які працюють за договором, системи надання безкоштовних юридичних послуг, асоціації адвокатів, помічники адвокатів та інші. При цьому у Принципах і керівних положеннях не встановлюється будь-яка конкретна форма надання юридичної допомоги, а рекомендується державам гарантувати основні права на юридичну допомогу особам, які підлягають затриманню, арешту або ув'язненню, підозрюваним чи обвинуваченим, або притягненим до відповідальності у зв'язку з вчиненням кримінального злочину з поширенням юридичної допомоги й на тих осіб, які вступили у контакт із системою кримінального правосуддя, і диверсифікацією програм надання юридичної допомоги [7]. У Резолюції закріплено, що інститут безоплатної правничої допомоги може застосовуватися на кожній стадії судового процесу. Зокрема у ній зазначається, що на стадії судового розгляду для того, щоб гарантувати кожній особі, обвинуваченій у скоєнні кримінального злочину, за яке судом може бути винесено покарання у вигляді позбавлення

волі або смертної кари, доступ до юридичної допомоги в ході всього розгляду в суді, в тому числі за апеляціями та іншими суміжними процедурами, держава запровадити відповідні міри, наприклад, «забезпечувати представництво в ході будь-якого судового розгляду адвокатом, обраним у відповідних випадках самим обвинуваченим, або компетентним адвокатом, призначеним судом чи іншим органом, який займається наданням юридичної допомоги, безкоштовно, якщо в відповідній особі немає достатніх коштів для оплати та/або якщо цього вимагають інтереси правосуддя» [7]. З метою забезпечення нормального функціонування механізму надання безоплатної правничої допомоги державі повинні: а) домагатися підтримки колегами адвокатів або асоціаціями юристів надання юридичної допомоги шляхом надання різних послуг, у тому числі безкоштовних (*pro bono*), відповідно до їх професійного покликання та етичного обов'язку; б) забезпечити механізми використати кошти від злочинної діяльності, отримані внаслідок конфіскації або у вигляді штрафів, для сплати юридичної допомоги потерпілим [7].

Висновки. У підсумку можемо із упевненістю стверджувати, що на сьогодні існує досить широке коло джерел міжнародно-правового характеру, які визначають стандарти надання безоплатної правничої допомоги адвокатами. У відповідних правових актах, рекомендаціях та настановах: містяться ключові цілі та принципи інституту безоплатної правової допомоги; розкривається його роль у правовій державі в цілому, так у системі правосуддя зокрема; закріплюються зобов'язання та поради щодо форм і напрямків дій для держав, з метою забезпечення належного функціонування та розвитку зазначеного інституту на національному рівні. Однак слід розуміти, що ці стандарти мають досить загальний характер і лише у загальних (хоча і досить чітких) рисах окреслюють вимоги щодо організації та роботи механізму надання безоплатної правничої допомоги, тож кожна держава, яка позиціонує себе як правова, має на національному рівні сформулювати відповідні засади і умови політико-правового, організаційно-управлінського, матеріально-фінансового, науково-освітнього та іншого характеру, для реального втілення міжнародно-правових стандартів надання безоплатної правничої допомоги в середині країни з урахуванням особливостей її економічного, політичного, правового та культурного розвитку. Це безумовно стосується й України, влада якої має активно співпрацювати з відповідними інститутами громадянського суспільства (перш за все інститутом адвокатури) задля створення дієвих засад надання адвокатами безоплатної правничої допомоги та запровадження чіткого набору критерії якості такої допомоги. Слід розуміти, що роль держави полягає не у формальному призначенні захисника на безоплатній основі, а у наданні особі, яка цього потребує, реальної юридичної підтримки в особі компетентного фахівця.

Список використаних джерел:

1. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 411-416.
2. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі: наказ Міністерства юстиції України від 25.02.2014 № 386/5 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text>
3. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5 / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text>
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Алмаші І. М. Що таке Європейська конвенція про захист прав людини і які права та свободи вона гарантує / Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/776-shcho-take-yevropeiska-konventsii-a-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-iaki-prava-ta-svobody-vona-harantuie-17102017>
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. / Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 // Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Принципи та керівні настанови Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.2012 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n12/489/84/pdf/n1248984.pdf>